

Porto ve çevresi katolik mezarlıklarında dekoratif öğelerin kullanımı

Fidan Tonza Helvacıkara¹

¹Seramik ve Cam Bölümü, Güzel Sanatlar Fakültesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, Türkiye.

ÖZET

Mezarlıklar ölülerinin sadece gömülmesi için kullanılan bir yer olmanın dışında, çağlar boyunca ölü kültürüyle ilişkilendirilen eğilimler ve gelenekler açısından toplumsal hafızayı canlı tutan önemli yerlerden birisi olmuştur. Ölümle ilgili olarak inanç ve ritüelleri belirleyen ölü kültürü; kişisel ya da ailesel isteklerin dışında toplumsal, kültürel, dinsel, bölgesel ve etnik özellikler odağında çeşitlenmiştir. Ölü kültürü içinde yer alan değerlerden biri olan mezar ve mezarlıklarda kullanılan dekoratif öğeler; tarihi, mimari, sanatsal, sembolik ve sosyal değerler açısından veriler ortaya koymaktadır. Bu kapsamda Hristiyan inancı ve bu inanca bağlı Katolik mezhebi çerçevesinde gelişen ölü kültürü, sanatsal, sembolik yaklaşımlar ile önemli somut örnekler oluşturmaktadır. Bu somut örnekler mezarlıkların kimliklendirilmesine katkı oluşturarak, katolik inancının farklı bir iletişim kanalı ile anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Bu araştırmanın amacı, Porto ve çevresi Katolik mezarlıklarında yer alan dekoratif öğelerin kullanımının Katolik inancı ekseninde değerlendirilmesini kapsamaktadır. Bu çalışmada Porto ve çevresinde yer alan onbir farklı Katolik mezarlık incelenmiş, bu mezarlıklarda yer alan farklı teknik ve malzeme ile uygulanmış dekoratif unsurların kullanımı irdelenmiştir. Yöntem olarak öncelikle, dekoratif öğeler azulejo, cam vitray ve heykel olarak bölümlere ayrılmıştır. Bu mezarlarda farklı teknik ve malzemelerin kullanımı ile Katolik inancının ölüm olgusu, mezarlık gelenekleri kapsamında değerlendirilmiştir. Ayrıca dekoratif unsurlarda sıklıkla kullanılan Katolik inancı temelinde gelişen sembollerin ne olduğu ve bunların anlamları üzerine değerlendirilmeler yapılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER

Porto mezarlık, Katolik mezarlık, azulejo, cam vitray, mezar heykelleri.

Use of decorative elements in Catholic cemeteries in Porto and its surroundings

ABSTRACT

The cemeteries, apart from being places used only for the burial of the dead, have been one of the important places that keep the social memory alive in terms of trends and traditions associated with the cult of the dead throughout the ages. The cult of the dead that determines beliefs and rituals in relation to death is diversified in terms of communal, cultural, religious, regional, and ethnic characteristics, aside from personal or familial wishes. As a value included in the cult of the dead, the decorative elements used in tombs and cemeteries reveal historical, architectural, artistic, symbolic, and social values. In this context, the cult of the dead, which developed within the framework of the Christian faith and the Catholic sect, constitutes important concrete examples with artistic and symbolic approaches. These concrete examples contribute to the identification of cemeteries and help the Catholic faith be understood through a different communication method. The aim of this research is to evaluate the use of decorative items in Catholic cemeteries in Porto and its surroundings on the axis of Catholic belief. This study examined eleven Catholic cemeteries in Porto and its surroundings, and the use of decorative elements applied with different techniques and materials in these cemeteries were examined and visualized. In terms of method, first, the decorative elements were divided into azulejo, stained glass, and sculpture. The use of different techniques and materials in these tombs and the death phenomenon of the Catholic faith were evaluated

within the scope of cemetery traditions. In addition, the symbols that had been developed based on the Catholic faith, frequently used in decorative elements, and their underlying meaning were evaluated.

KEYWORDS

Porto cemetery, Catholic cemetery, azulejo, stained glass, tomb statues.

Giriş

Kült, latince *cultus*, sözcüğünden türeyerek, bu dilde *kutsal ilaha saygı, itina etme, kurallı tapınma, (tanrılara) tapma, (insanlara) hürmet* gibi anlamlara gelmektedir (Kabaağaç, Alovera, 1995, s.143). Kültün oluşması için tapınılan olağanüstü bir varlık (tanrı-tanrıça, kral, imparator, öldükten sonra tanrısallaştırılmış kahraman, vb.), onu simgeleyen nesne veya nesnelere ile bunların temsilcileri (dinsel kimlikler, rahipler, keşişler vb.) gereklidir (Hançerlioğlu, 2013, s. 281).

Ölüm haberinin alınmasından sonraki süreçte gelişen her türlü detayı içeren ölü kültü, ölümle ilgili olarak inanç ve ritüelleri belirleyen, ölümlerin durumunu ve ölüm sonrasında geride kalanların ne yapmaları gerektiğini düzenleyen süreçler bütünü olarak tanımlanabilir. Ölü kültü; cenaze ritüeli, ölü gömme adetleri, mezara bırakılan ritüel nesnelere, kurban, libasyon¹, ölü yemeği, mezar mimarisi, mezar tipolojisi, ölümden sonraki anma ritüelleri, mezar ve mezarlıklarda kullanılan dekoratif öğeler gibi çeşitlenmektedir. Ölü kültü inanç temelinde çağlar boyunca şekillenerek toplumsal, kültürel, dinsel, bölgesel ve etnik özellikler odağında çeşitlenmiştir. Bireysel ve ailesel faktörler de sahip olunan inanç kuralları dahilinde ölü kültünü biçimlemiştir.

Akçay'a göre, (2017, s. 4) ölü kültü, tanrılara olan bağlılığın ölüm olgusu ile ilgili ritüellerle ifade edilmiş şeklidir ve ölü kültü üç temel nitelikte kavramsallaşmıştır. Bunlardan ilki; varlığın ölümden sonra da yaşantısına devam edeceği yönündeki *öteki dünya* inancıdır. Ölümlerin yaşayanlarla benzer gereksinimlere sahip olabileceği düşüncesi ile mezarlara armağanların ve kullanım eşyalarının bırakılması bu yaklaşımdan kaynaklanmaktadır. İkinci nitelik, bazı insanların belirli yöntemlerle tanrılar ya da ruhlarla iletişime geçmesidir. Bu kişiler genellikle rahip olarak tanımlanmıştır. Son olarak yaşayanların belirli ritüelleri yerine getirmesi sayesinde yaşanan hayatın eski düzen içerisinde devam edileceği inancıdır. Ölümlerin belli aralıklarla çeşitli törenlerle anılmaları, öteki dünyada ruhlarının huzur içinde olmasının sağlanması ile onların bu dünyaya zarar vermesi engellenmektedir.

Tüm dinler, ölü kültünü belli bir kural ve kaide çerçevesine yerleştirirken, inanç temelinde farklılıklar ortaya koymaktadır. Bu bağlamda geniş bir cemaate sahip Hristiyanlık inancı ayrıcalıklı alan oluşturmaktadır. Nasıralı İsa'nın getirdiği din olan Hristiyanlık, Yahudiliğin bir reformu ve bir mezhebi olarak doğmuştur. İsa'nın söyledikleri ve yaptıkları üzerine biçimlenen kutsal kitap olarak İncil tanınmış, İncil Yahudi şeriatını kapsayan Eski Ahid kitabının sonuna eklenmiş ve Yeni Ahid adını almıştır. Hristiyanlık inancının başlıca üç büyük mezhebi vardır. Bunlar Katoliklik, Ortodoksluk ve Protestanlık'tır. Bu mezhepler arasında bir Hristiyanlık öğretisi olan Katoliklik, Roma Kilisesi'nin önderliğinde, Papa'nın dinsel başkanlığını kabul eden İmparatorluğu kurmuşlardır. Bu imparatorluk tüm ulusları Katolik öğesi altında toplayarak onların ulus kimliklerini göz ardı etmiştir. Ana dilleri Latince üzerinden temellenmiştir. Katolikliğin temeli, ermiş Petrus'un² Roma'da ölmüş ve yerine Roma Piskoposu'nu (Papa) bırakmış olduğu inancıdır (Hançerlioğlu, 2010, s. 245). Katolik birliğinin sağlanması, Papa'yı baş Hristiyan ve yönetici kabul etmek ile başlamaktadır.

Hristiyan toplumu, aile ile ölümleri arasındaki ilişkileri bakımından Antik dünyanın bir devamı niteliğindedir. Antik dünya insanının ölümlerini, özellikle ölüm günlerinde ailece anması, köklü

¹Antik Yunan dünyasında sıkça kullanılan sıvı sunulara verilen isim olan Libasyon, genellikle hayvan veya insan kanı ile yapılmaktadır. Bu sıvılar libasyon için ayrılmış olan kutsal mekanlardaki sunaklarda, özel sunu kaplarından yere dökülerek, tanrılara adaklar adanarak ve dilekler dilenerek gerçekleştirilmiştir.

² Petrus: Katolik Kilisesi'ne göre ilk Papa ve İsa'nın varisidir (Kutluay, 2017).

geleneklerinin en başında gelmektedir. Yüzyılların birikimi içinde kurallaşmış davranış biçimleri, pagan dünyanın *ölüler kültünü* de oluşturmuştur. Belli günlerde (özellikle ölümünün 3, 7, 9 ve 40 günleri ile yıldönümlerin de) kabristanda aile bireylerinin mezarı başında ya da aileye ait mezar odasının önünde (ya da içinde), aile fertleri ile birlikte yemek yenir, ölünün ruhuna dualar edilerek şölen sona ererdi; bu şölen sırasında ölünün ruhunun da aile arasında olduğu düşünülürdü. Pagan toplumlarla benzerlikler taşıyan ve onların ölüye hürmet anlayışını kendilerine adapte etmeye çalışan Hristiyanlık ölü kültüründe, zamanla yapılması gereken örf ve adetler belirginleşmiştir. Hristiyanların, azizlerin anılarını yaşatmak için mezarlara kutsallık atfederek, onları bu yolla onurlandırmalarından, ölümler için yakılan ağıtların, cenaze ilahilerine dönüşmelerine değin Hristiyanlık inancı ritüelleri, pagan geleneğinin bir uzantısı olmuştur.

Mezarlık kelimesi Yunanca *koimitirion*, *koimáo*, *yatmak* veya *yattırmak* fiilinden türetilen, Latince *coemeterium* teriminden türemiş ve ilk olarak Hristiyanlar tarafından kullanılmıştır. Yunanca *dinleniyorum*, *uyuyorum* anlamına gelen *krimao* fiilinden gelen *mezarlık* kelimesine karşın, *krimeterium* (*coemeterium*) kelimesi *yurt* anlamına gelmektedir. Karşılık gelen Latince kelime, *yatmak* ve *dinlenmek için yer* fikrini ifade eder. Hristiyanlar için *son yer*, *dinlenme* olarak görülen mezarlıklar, aynı zamanda topluluk arasında mevcut bir süreklilik ilişkisinin merkezini temsil etmektedir (Jorge, Belgas, 2022, s. 1852). Hristiyanlık inancında mezar yapılarını belirleyen en büyük unsurlardan biri öncelikle gizlilik olgusu olmuştur. Roma İmparatorluğu'nun baskısı altında doğmaya çalışan Hristiyanlık inancı, yerleşim, yaşam ve ibadet alanlarını gizlerken, aynı zamanda mezarlarını da saklı tutmak zorunda kalmışlardır. Mezar yapılarını etkileyen diğer unsurlar arasında tarihsel süreçte nüfusu çoğalan Hristiyanlık inancının, mekânsal sorunları olmuştur. Tapınaklarda biriken tabutlar ve ölümcül hastalıklar nedeni ile oluşan sağlıksız ortam, mezarlıkların dikeyleştirilmesini, aynı zamanda kilise bahçesi dışında mezarlık alanlarının yaratılmasını sağlamıştır. Hristiyanlığın ilk mezar yapıları incelendiğinde, birbirlerine karmaşık dehlizlerde bağlanmış mezar odaları, aile mezarları, şapeller ve ibadet yerlerinden oluşan yeraltına açılmış tek ya da çok katlı mezarlıklar olan *katakompalar* ile karşılaşmaktadır. Labirent gibi karmaşık geçit, galerilerden oluşan ve yeraltı mezarlığı olarak bilinen katakomplarda, tabutların duvarlardaki oyuklara yerleştirildiği örnekler mevcuttur. Prehistorik çağlardan beri ölümlerin yer altı kaya odalarına gömüldüğü bilinmektedir. Roma ya da Hristiyan buluşu olmayan katakomp sözcüğü, ilk kez Roma yakınında Apia Yolu üzerindeki S. Sebastiano Bazilikası'nda Aziz Paulus ve Aziz Petrus'un geçici olarak gömüldükleri yeraltı mezarı için kullanılmış, giderek Roma çevresindeki bütün yeraltı mezarları bu adla anılmaya başlamıştır (Eczacıbaşı Sanat Sözlüğü, 1997, s. 968). Erken Hristiyanlık dönemi mezarını belirtmek için kullanılmakta olan katakomp mezar tiplerinin en ünlüsü Roma Katakompaları'dır. Erken Hristiyanlık döneminde Roma'da Hristiyanların gizlice ibadet ettikleri yer altı kiliselerine *kripta* denmektedir. Daha sonra kripta sözcüğü kilisenin bodrum katındaki mezarların bulunduğu mekânlar için kullanılmıştır. Orta Çağ'da Hristiyan ölümlerin kilise, şapel ve manastır gibi kutsal yapıların içine ve çevresine gömülmesi yaygın bir uygulama olarak yer almıştır. Hristiyanlık inancında martiryumlar bir başka mezar yapısı olarak karşımıza çıkmaktadır. İnançlarda çoğunlukla o inanç uğruna mücadele verip hayatını kaybeden kişiler *şehit* olarak anılmaktadır. Hristiyan kültüründe de din uğruna ölenler *martyr* olarak adlandırılmıştır. Roma İmparatorluğunda Hristiyanlığın kabulüyle birlikte bu yeni inancın getirileri mimari üslupta da hissedilmiştir. Anıt mezar anlayışı daha önceki dönemlerdeki gibi sadece savaş kahramanları, zenginler veya asiller için değil, martyrler için de inşa edilmeye başlanmıştır. *Anı kiliseleri* olarak bilinen *martyriumlar*, dinsel inancından ötürü şehit düşen bir martir'in (ing. martyr) Rölik³'ini barındıran, mezarının bulunduğu yapı ya da kutsal yer olarak tanımlanmaktadır (Ahunbay, 1997, s. 1011). Hristiyanlar, atalarının kahramanlarına davrandıkları gibi martyrlerine davranmışlar; onları onurlandırmak ve ölümsüzleştirmek için martiryumları yapmışlardır. Hristiyan yapıları arasında yer alan mezarlıklar, Erken Hristiyan Dönemi'nde evler dışında toplanma yerleri olarak kullanılmıştır. Graydan F. Snyder'e göre

³ Rölik: Hristiyanlıkta İsa, aziz ve azizelerden arta kalan kutsal eşya ya da parçalara verilen isimdir. Kutsal kişilerin kemikleri, muhafaza edilen organları ya da bu kişilerin sahip oldukları eşyalar röliktir.

toplama ve ibadet yerleri olarak kiliseler, M.S. 300 yılına kadar inşa edilmemiştir (Viola, Barna, 2008, s. 18-20). Hristiyanlar ilk mezar yapıları olan katakomplarda toplanırken, bir arada olmanın dışında zamanla bu defin yerlerinde küçük anıt taşları inşa etmiş ve üzerlerine haç yaparak, pagan pratiklerinden bazılarını uyarlamışlardır. Mezarlara yapılan objeler ilk kez M.S. 4. yüzyılda görülmüş ve böylelikle ilk Hristiyan sembolleri yerleştirilerek, sanatsal yapılar kutsal mekânlara taşınmıştır. Titus Flavius Klemens olan Hristiyan düşünür İskenderiyeli Klement, ibadet mekanlarında görsel sembollerin kullanılmasını desteklemiş, buralara yapılan haçların, kurtuluşa gidecek yola aracılık edeceğini öngörmüştür (Viola, Barna, 2008, s. 18-20). Eski zamanlardan itibaren semboller, kültür ve inanç sisteminde önemli ifade araçları olmuşlardır. Semboller, kendi varlıklarının dışında başka anlam oluşturmuşlardır. Hristiyanlığın başlangıcından itibaren inanca dair özel ve gizli kalması gereken bilgiler, semboller aracılığıyla anlatılmış ve aktarılmıştır. Gizlilik unsurları için var olan koşulların zamanla değişmesine rağmen sembolik anlatım Hristiyan inancının temelini oluşturmuştur.

İlk Hristiyanlık eserleri, Hristiyanlığın resmi din haline gelişinden sonra meydana getirilenlerden büyük ölçüde farklıdır. *İlk Hristiyanlık Dönemi* olarak bilinen İ.S. 312'e kadar olan zaman diliminde tanrısal tasvirler görülmemektedir. Sanat bir çeşit sembol, bir çeşit resim-yazı anlamındadır. Katakomplarda da bu yüzden kıvrık dal süslemeleri, maskeler, güvercin resimleri, tavus kuşları, üzüm çotakları ve balık resimleri yapılmıştır. Nadiren olsa da vaaz veren filozoflar, İsa'yı temsilen *iyi kalpli çoban* resimleri görülmektedir. Tanrı ve İsa, yüce tasavvurlar olarak kabul edilmiş ve resimlerde birlikte gösterilmişlerdir (Turani, 2015, s. 204). Katolik mezarlıkları Hristiyan sembollerinin sıklıkla kullanıldığı yerlerin başında bulunmaktadır. Katolik inancında sembollerin, inancın derinleştirilmesi ve duaların şekillendirmesine yardımcı olduğu düşünülmüştür. Aynı zamanda maddi ve manevi dünyalar arasında köprü kurulması, Tanrı hakkındaki gerçeklerin bilinmesini sağlamanın bir yolu olarak da görülmüştür. Katolik mezarlıklarında öne çıkan sembolik dil özellikle ölüm, ölümsüzlük, yeniden yaşam döngüsünde cennet, cehennem temaları ve bu temalar ışığındaki hikayeler ile inancın merkezinde olan Tanrı, İsa, Meryem Ana, melekler, azizler ile ortaya konulmuştur.

Katolik inancı temelinde önemli ülkelerden biri Portekiz'dir. Avrupa'nın güney batısında yer alan Portekiz, %84 Hristiyan nüfusuna sahiptir (İnsamer, t.y). Geçmişte Katolik Kilisesi devlet dini olmasına rağmen, günümüzde, Portekiz'in resmi dini olarak devlet destekli bir dinden söz etmek mümkün değildir. Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması, birinci Portekiz Cumhuriyeti Dönemi 1910-1926 yılları arasında gerçekleşmiş olsa da ayrılığın anayasaya yansması 1976 yılına kadar gerçekleşmemiştir. Roma Katolikliği emirleri halen Portekiz toplumu ve kültüründe belirgin bir yere sahiptir. Portekiz'in 1970 ve 1980'lerde demokrasiye geçmesiyle birlikte Katolik Kilisesi resmî din olmaktan çıkmış, fakat imzalanan *konkordato*⁴ anlaşmalarıyla değişik imtiyazlarının devamını sağlamıştır (Kuru, 2011, s. 28). Portekiz'de kilise ve devlet ayrılmış olsa da Katolik Kilisesi halen ayrıcalıklı konumunu korumaktadır. Portekiz'de en baskın olan din Hristiyanlıktır ve ağırlıklı olarak Katolikliktir. 2021 nüfus sayımı verilerine göre Portekiz nüfusunun %80,2'sini Katolikler oluşturmaktadır (Ecclesia, 2022).

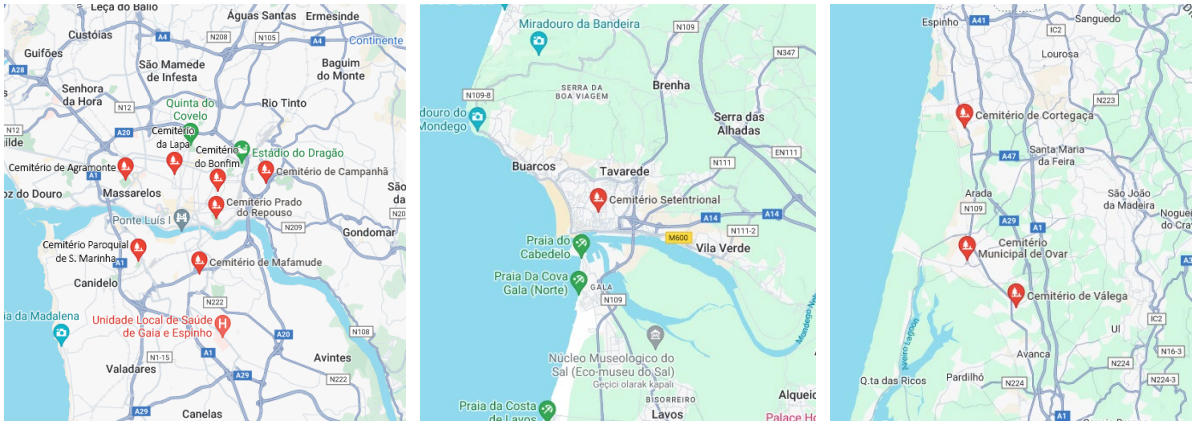
Yöntem

Araştırmanın Deseni

Porto ve Çevresi Katolik Mezarlıklarında Dekoratif Öğelerin Kullanımı adlı çalışma nitel araştırma deseni ile yapılandırılmıştır. Bu çalışmada nitel veri toplama tekniklerinden; fotoğraf kayıtları, yazılı ve basılı evrak ve görüntüler, saha notları ve gözlemci günlükleri kullanılmıştır. Veri analizi iki aşamada gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada toplanan gözlem notları ve fotoğraf kayıtlarının transkripsiyonu yapılmıştır. Bunun yanı sıra çalışmada kullanılacak görüntülerin dijital formatları da analiz için veri girişine hazır hale getirilmiştir. İkinci aşamada transkripsiyonu

⁴ Papalık makamıyla, hükümetler arasında yapılan anlaşmalar için kullanılmaktadır.

yapılmış tüm veriler, kategori tema ve kodlar atında gruplandırılmıştır. Yapılan analiz sonucunda elde edilen kategori şemaları, raporlanarak bulgulara aktarılmıştır. Mevcut bulgular literatür ışığında yorumlanarak ortaya çıkan sonuçlar üzerinde etraflıca tartışılmış ve değerlendirmeler aktarılmıştır. Bu çalışma kapsamında Porto ve çevresinde yer alan on bir farklı Katolik mezarlık incelenmiştir. Bu mezarlıklar sırası ile Prado do Repouso Mezarlığı (Cemitério Prado do Repouso), Bonfim Mezarlığı (Cemitério do Bonfim), Lapa Mezarlığı (Cemitério da Lapa), Agramonte Mezarlığı (Cemitério de Agramonte), Campanha Mezarlığı (Cemitério de Campanhã), Paroquial de S. Marinha Mezarlığı, (Cemitério Paroquial de S. Marinha), Mafamude Mezarlığı (Cemitério de Mafamude), Válega Mezarlığı (Cemitério de Válega), Cortegaça Mezarlığı (Cemitério de Cortegaça), Ovar Mezarlığı (Cemitério de Ovar), Setentrional Mezarlığı, (Cemitério Setentrional)'dır. Görsel 1'de harita üzerinde işaretlenerek belirtilen bu mezarlıklar, Porto, Vila Nova de Gaia, Válega, Cortegaça, Ovar, Figueira da Foz bölgelerinde yer almaktadır.

Görsel 1 Harita üzerinde Porto ve çevresinde yer alan mezarlıklar (Google Map, 2024).

Katolik İncancında Semboller

Katolik mezar yapılarında dekoratif öğelerin kullanımını etkileyen Hristiyanlık inancı; doğduğu, geliştiği ve yayıldığı coğrafyalar açısından çok kültürlülük ile yoğrulmuştur. Yahudilik dışında Grek, Roma, Helenistik, Pagan⁵ kültürleri Hristiyanlık inancının doğduğu ve yayıldığı coğrafyada yaşamıştır. Şehirli bir medeniyete sahip olan Grek kültürü, felsefe alanında hakimiyet sergilemiştir. Hristiyan doktrinlerinin formüle edilmesinde bu felsefelerin büyük katkısı olmuştur. Aynı dönemde siyasi olarak bölgeyi hâkimiyeti altında bulduran Roma İmparatorluğu'nun dini ve felsefi bakımdan bu coğrafya üzerinde etkin bir rol oynadığı söylenemez. Roma döneminde imparatoru tanrılaştıran evrensel bir din başarılı olamamışsa da ülkeyi yöneten gücün Mısır'da olduğu gibi tanrı-kral anlayışının çerçevesini genişlettiği söylenebilir. Sanat ve dini alanda Grek, Roma, Pagan ve Doğu kültürlerinin sentezinden oluşan Helenistik kültürün en belirgin izi mistik bir yapıya sahip olmasıdır. Helenistik kültürün etkisiyle pagan dini sistemleri sezgi veya tefekkür yoluyla edinilebilen bilgi olan gnostik bir karaktere bürünmüştür. Bu kültürlerin temel inançlarından olan, ölen ve yeniden dirilen tanrılarla kurtuluş doktrini, Hristiyanlıktaki bazı kavramlarla ortak bir söylem oluşturmaktadır. Tüm bu bilgiler doğrultusunda Hristiyanlık dininin doğup, büyümesi ve gelişmesi sürecinde etkileştiği kültürel yapının, Katolik inancının sembolik dilinin oluşmasında etkili olduğu düşünülmektedir. Mezarlıklar, sembolik alan açısından önemli yerlerden biridir. Mezarlarda kullanılan süslemeler, iletişimin farklı bir kanalını oluştururken, duygular ve arzular semboller ile ifade edilmektedir.

Ölen kişiye saygı gösterme biçimi olarak ya da ahiret için bir mesaj niteliği içinde; haç, hayvan sembolleri (güvercin, kuzu, yılan, kelebek, kartal, balık, tavus kuşu, horoz, köpek, baykuş), gemi ve çapa sembolleri, elementlere dair semboller (su, ateş), göksel semboller (güneş, gökkuşağı)

⁵ Kökenleri dünyanın kadim doğa dinlerine uzanan çoktanrılı bir inanç biçimine Paganizm denir. Bu dinlere mensup kişiler pagan olarak adlandırılırlar (Yüksel, 2019).

ve kutsal kalp, geometrik semboller (borromean halkaları, Davut yıldızı) çiçekler ve bitkiler (enginar, akantus yaprağı, gül, yonca, zambak, buğday), çift anahtar ve monogramlar, el figürleri, melekler ve diğer semboller (tırpan, kuru kafa, kum saati) temsili olarak kullanılmaktadır

Haç

Mezarlıklardaki sembolik anlatımlarının başında haç kullanımı dikkat çekmektedir. Tarih boyunca kullanılmış, bölgesel ve etnik kökene sahip olan birçok türü olmakla beraber haç, Hristiyan inancının evrensel bir sembolü, İsa'nın ölümü ve dirilişinin bir hatırlatıcısıdır. Hristiyanlığın ana sembolü olan haç, İsa'nın çarmıha gerilmesinin ve tutkusunun bir sembolü olarak görülmektedir. Haç, Hristiyanlık dünyası ve birçok kültür için yaygın olarak kullanılan en eski semboldür (Kretschmer, 2008, s. 234). Haçın şekilsel olarak bir sembol olmasının temelinde biçimsel olarak kolları açık bir insan vücuduna benzetilmesi de yatmaktadır. İncil'e göre İsa dünyanın günahları yüzünden öldüğü için, çarmıh bir fedakârlık ve kefarete sembolü olarak görülmüştür. Haç, Katolik varlığının olduğu tüm yapılarda bulunmaktadır. İsa'nın kol ve bacaklarının darağacına bağlanıp öldürülmesi, yüzyıllar boyu Hristiyan dünyası üzerinde çok üzücü ve kalıcı bir etki yapmış ve haç böylelikle, Hristiyanlığın günümüze dek süren kutsal bir sembolü, Hristiyan ikonografisinin en yaygın simgesi haline gelmiştir (Taş, Özcan, 2015, s. 251). Öte yandan haç, üzerine İsa'nın kutsal kanı sürüldüğünden, günahlardan arınma ve şefaate dileme aracı olmuştur (Ersoy, 2007, s. 212). Çarmıhta genellikle haç tahtasına oyulmuş *INRI* harfleri bulunmaktadır. Bu harfler, *İsa Nasıralı, Yahudilerin Kralı* olarak tercüme edilen Latince *Jesus Nazarenus, Rex Iudaeorum* ifadesinin kısaltmasıdır. Bunlar, İncil Yuhanna 19:19–21'de bahsedildiği üzere İsa'yı ölüme mahkûm eden Yahudiye'nin Roma valisi Pontius Pilatus'un İsa'nın çarmıha gerildiği çarmıha yazılmasını emrettiği sözler olarak bilinmektedir. Yine *haç ve taç* sembollerinde, haç; inananların yeryüzündeki hayatının sınavlarını, taç da bu sınavlardan sonra cennette bekleyen ödülü temsil etmektedir.

Hayvan Sembolleri

Hayvanlar da Hristiyan inancının aktarılması için önemli sembolik anlatımlarda kullanılmıştır. Hayvan sembollerinden en önemlisi güvercindir. Evrensel anlamda da barışın sembolü olan güvercin bu anlamının dışında Hristiyanlık inancı için Kutsal Ruh'un bir simgesi olarak görülmektedir. Güvercin İncil'de yinelenen bir semboldür ve İncil'de; İsa Yahya tarafından vaftiz edildiğinde üzerine bir güvercin indiğinden söz edilmektedir. Günahsız insanların ruhu olduğuna inanılan güvercin, Müslüman, Hristiyan ve Yahudi inançlarında ortak anlamlara gelmektedir. Yahudilerin tufan öyküsünde çevrede kara olup olmadığını anlamak için Nuh'un gemisinden uçurduğu kuş, güvercindir. Güvercin bu hikâyede bir kara parçası bulunduğunu belirtmek için ağzında bir zeytin dalıyla dönmüş, insan soyu da karaya çıkıp bu sayede üreyebilmiştir. Bundan ötürü güvercin, tufanı gerçekleştiren tanrıyla insanlar arasındaki barışı simgelemiş, ağzında zeytin dalı bulunan güvercin ise, uluslararası barışı sembolize etmiştir (Hançerlioğlu, 2010, s. 177). Aynı zamanda güvercin, bağışlamayı ve kabullenmeyi de aktarırken kullanılmaktadır. Hristiyan inancında, Tanrı'nın insanları asıl ruhuna götürdüğüne inanılmakta ve bu inanç, güvercinin tufan hikayesinde olduğu gibi geri dönüş yolunu bulması ile özdeşleştirilmektedir. İsa'nın vaftiziyle ilgili kutsal metinlerde, Kutsal Ruh'un bir güvercin şeklinde görüldüğü belirtilmiştir. İncil, Matthew 3:16'da "*İsa vaftiz olup sudan çıkar çıkmaz gökler açıldı ve Tanrı'nın Ruhunun bir güvercin gibi üzerine indiğini gördü*". İncil Matta: 10:16'da İsa'nın bir güvercin gibi saflığından söz edilmektedir.

Bir diğer hayvan sembolü olarak kuzu, Hristiyan inancında İsa'yı işaret etmektedir. Özellikle *Tanrı'nın Kuzusu* şeklinde adlandırılan İsa'nın, kuzunun beyazlığı, masumiyeti ve saflığı yüzünden bu şekilde anlamlandırıldığı düşünülmektedir. Kuzu; dünyanın günahlarını kefarete etmek için Tanrı tarafından sunulan kusursuz ve günahsız kurban olan İsa'yı temsil etmektedir. Eski Ahit'te kuzu yaygın bir kurbanlık hayvandır. Yeni Ahit'te Yuhanna 1:29'da Vaftizci Yahya, İsa'dan *Tanrı'nın Kuzusu* olarak söz etmektedir. Hristiyan inancına göre, ölümü ve dirilişi aracılığıyla insanlığı kurtaran kurbanlık kuzu olan İsa, koşulsuz sevgide insanların günahları için kendini feda eden *Tanrı Kuzusu* olarak görülmektedir. Hristiyan ikonografisinde, *Tanrı Kuzusu* genellikle beyaz

zemin üzerinde kırmızı bir haç bulunan zafer bayrağıyla tasvir edilmektedir. Bu bayrak, İsa'nın ölümüne karşı kazandığı zaferi sembolize etmek için kullanılmaktadır.

Hristiyan geleneğinde önemli bir diğer hayvan yılanıdır. Cennet ve cehennem anlayışına sahip olan Katolik inancında yılan, şeytan olarak kabul görmüş ve kendisine olumsuz yakıştırmalar yapılmıştır. İlk insan Âdem ve Havva'nın cennetten kovulmasına neden olduğu düşüncesi ile insanı baştan çıkararak ve onu tehlikeli yollara yönelten halleri ile daha çok bilinmektedir. Öte yandan, yılan zıtlıkları içinde barındıran bir varlık olarak görülmüş ve özellikle ölüm teması ile ilişkilendirilmesinde önemli bir sembol olmuştur. Yeraltı ve yeryüzü arasında yaşamını sürdüren yılan, bu yaşam alanlarına dair metaforik anlamlar yüklenmiştir. Öncelikle ölüm ve kötülük ile ilişkilendirilen kısmı yeraltını; yaratılış ve deri değiştirme özelliği ile yeniden dirilmeye gönderme yaparak yeryüzünü temsil etmektedir. Yılanın yeryüzünü temsil eden özellikleri ağaç, yumurta ve su gibi unsurlarla ilişkilendirilerek hayatı, üremeyi ve doğurganlığı ifade etmektedir. Bu yaklaşımlar, yılanın hem aydınlık hem de karanlık yüzünü ortaya koymaktadır (Sivri, Akbaba, 2018, s. 54-55). Yılanlar, sonsuz yaşamın eski sembolleridir ve genellikle mezar taşlarında sonsuzluğun başka bir sembolü olan bir daire şeklinde tasvir edilmektedir. Bu sembol *ouroboros* olarak da bilinmektedir (Funeral Guide, t.y.). Ouroboros genellikle sonsuz döngüsel yenilenme veya yaşam, ölüm ve yeniden doğuş döngüsü için bir sembol olarak yorumlanmaktadır. Kuyruğunu ısırarak yılan olan *ouroboros* sembolünde, yılanın kuyruğu fallus, ağzı da rahimi temsil ettiği düşüncesi ile bazı dinlerde bir doğurganlık ikonu olarak görülmektedir (Mack, 1999, s. 359). İlk kullanımına Antik Mısır cenaze ritüellerinde kullanılan yazıtlarda rastlanılan *ouroboros* sembolüne, ölen kişinin ruhunun sonraki yaşamında korunmasına yardımcı olmak için kullanıldığı düşünülmektedir (Hornung, 1999, s. 38-77-78).

Evrensel anlamda olduğu kadar Hristiyan inancında da kelebekler, yeni hayatın sembolü olarak görülmektedir. Tırtılın kelebek oluncaya kadar geçirdiği süreç, Hristiyanlık'ta öteki dünya inancı ile yeni bir başlangıcı anlatmak için kullanılmaktadır. Kelebek sembolü, Tanrı ile daha derin bir ruhsal bağlantıyı temsil eder. Dirilişi, yeni başlangıçları ve güzel bir şeyin başlangıcını temsil ettikleri için Paskalya sırasında son derece önemli bir semboldür (Jesus Spirit, 2021).

Hristiyanların ilahi varlığa korkusuzca bakabildikleri inancı, güneşe bakma yeteneğine sahip olduğu düşünülen kartal ile sembolize edilmektedir. Uçarken yükselen bir kartalın görüntüsünün oluşturduğu heybetli yapı, aynı zamanda İsa'nın dirilişini temsil etmektedir. Kartal, özgürlük, ölümsüzlük, dürüstlük, güç, heybet, doğruluk, bilgelik ve cesaret sembolü olarak kullanılmaktadır. Bir başka sembol olan balık, Roma zulmünden korktuğu için gizlice toplanan ilk Hristiyanlar için inancın bir işareti olarak kullanılmıştır. Balık için Yunanca kelime *ICHTHUS* kullanılmaktadır (The God Who Speaks, t.y.).

Tavus kuşu etinin çürümesinin uzun zaman almasından dolayı Antik çağlarda ölümsüzlüğün tasviri olarak görülmüştür (Parman, 1993, s. 387). Vazodan su içen tavus kuşu, sonsuz hayat sularından içen, inançlı bir Hristiyan'ı sembolize etmektedir. E. Parman (1993, s. 388) *Bizans Sanatında Tavus Kuşu İkonografisi* isimli makalesinde, kantharostan su içerken gösterilen tavus kuşlarının cennet bahçesini temsil ettiği ve kutsal su içtikleri düşüncesine değinmiştir. Erken Hristiyan Dönemi anlayışında ise tavus kuşları; ölümsüzlük olarak düşünülerek, cennet bahçesinden su içilmesinin simgesi olarak görülmüştür (Parman, 1993, s. 387). Tavus kuşu, özellikle Doğu'da Paskalya mevsiminde hala kullanılmaktadır. Tavus kuşunun kuyruk tüylerindeki *gözler*, her şeyi gören Tanrı'yı ve bazı yorumlara göre kiliseyi sembolize etmektedir.

Hristiyan geleneğinde horoz da kartal, kuzu gibi İsa'nın sembolüdür ve özellikle güneş, ışık, diriliş kavramlarına vurgular yapmaktadır. İsa olarak horoz, geceyi takip eden ışığı duyurmaktadır. Avrupa'daki birçok kilise kulesinin tepesinde, eski bir sembol olan horoz kullanılmaktadır. Aynı zamanda horoz tasvirlerinin Roma yer altı mezarlarında da kullanıldığı bilinmektedir. Katolik inancında, horozlar, Petrus'un İsa'yı inkârı ile ilişkilendirilmiştir. İncil Matta 26:75'te bahsedilen hikâyeye göre horoz, Petrus'un Mesih'i inkârını, horozun ötüşünü duyunca pişmanlığını ve tövbesini temsil etmektedir. Horoz, bu hikâyeye göre *tövbe çağrısı* olarak sembolize edilmektedir.

Pek çok kültürde, horozun her yeni sabahın şafağında ötme alışkanlığı, onu Hristiyan inancında, ışığın karanlığa ve yaşamın ölüme karşı zaferinin bir sembolü haline getirmiştir. Bu nedenle, bazı kiliseler horozu, dirilişin sembolü olarak kullanmaktadır. İncil'de Markos 13:32,35,36 hikayelerine bakıldığında horoz Hristiyanlar için, İsa'nın ani dönüşü, ölümlerin dirilişi, insanlığın nihai yargısı için tetikte olma ve hazır olma tutumunun bir simgesi haline gelmiştir. Bazı kiliselerde de horozun yeni bir günü müjdelemesini, kilisenin Tanrı'nın yeni lütuf çağını ve karanlık bir dünyayı başlıyıcılığını ilan etme sorumluluğunun bir sembolü olarak görülmektedir. Orta Çağ boyunca, horoz, rüzgâr güllerinde kullanılan popüler bir Hristiyan imgesi haline gelmiştir. Tüm dünya mitolojilerinde, değişmez yoldaş olan köpek, diğer sürekli yoldaş olduğu düşünülen ölümle ilişkilendirilmektedir. Köpekler sahiplerini asla terk etmedikleri için, onların çeşitli mitolojilerde ve dinlerde efendilerinin ölümüne kadar eşlik ettiği, ölümden sonraki yaşamlarında rehber olarak kabul edilmeleri fikrine uygun olduğu düşünülmüştür. Hristiyan vaazları köpekleri genellikle ilahi cezanın araçları veya ölümden sonraki yaşamın habercileri olarak sunmaktadır. İlahi ceza örneği olarak İncil'de yer alan I Kings 21:23, II Kings, 9: 30-36 sayılı hikayelerden bazılarında özellikle İsrail Krallığı'nda Kral ve Kraliçe'nin köpekler tarafından yenileceği vurgusu yapılmaktadır. Katolik İncil kanonunun bir parçası olan, Roma Katolikleri için onaylanan kutsal kitap Tobit'de de Tobias'ın sadık köpeğinden bahsedilmektedir (Kosloski, 2017).

Almanya ve Batı Avrupa'da, bir meskene veya ahıra konan bir baykuşun, yakın bir ölümün habercisi olarak kabul edildiği, bu bakış açısının dinler ve mitoloji açısından benimsendiği ve yayıldığı düşünülmektedir (Carter, 2011, s. 254). Peygamberlik vizyonu, karanlıkta Tanrı'ya ait olanları ve ışığa gelmeye çağrılanları görebildikleri düşüncesi ile karanlıkta avını ayırt edebilen baykuş ile özdeşleştirilmektedir. Peygamberlik niteliğindeki bir söz aracılığıyla, Tanrı'nın yaşamlarına verdiği çağrıyı ortaya koyma düşüncesinin sembolik anlatımı olan baykuştan Eski Ahit'te bahsedilmektedir. Baykuşlara kirli kuşlar olarak atıfta bulunmanın yanı sıra, İncil'de baykuşlar, mecazi olarak eziyet verici yalnızlığı, ıssızlığı, yası ve yargıyı sembolize etmek için kullanılmaktadır.

Gemi ve Çapa Sembolü

Gemiler, Hristiyan inancında, insanın yaşam boyunca yolculuğunu ve ölümden sonra sonsuzluğa geçişi temsil etmektedir. Yaşamın fırtınalı bir deniz olduğu, geminin de bu denizlerde imanı ve inancı simgelediği görülmektedir. İnsanın fırtınalı denizlerdeki emniyetli yeri olan geminin limana ulaşması, sonsuzlukla ilişkili bir metafor üzerine biçimlenmiştir. Bir güvenlik aracı olan çapa, Hristiyanlar için gelecekteki varoluşta bir umut sembolü olarak benimsenmiştir. Çapa, gemileri sabitlemek için kullanılan bir alettir. Buradan çıkan imgeye göre, Tanrı'nın sevgisi Hristiyan inancına sahip insanları, zamanın fırtınalarına karşı güçlü bir çapa gibi tutup, onlara güç ve destek vermektedir. Bir umut işareti olarak çapa, Hristiyan inancında olan insanları bu fırtınalarda korumakta ve sonunda da onların kurtuluş limanına güvenli bir şekilde ulaşmasına yardımcı olmaktadır. Hristiyanlar için İsa, kendisine inanan herkesin şaşmaz umudu olarak görülmüştür (Lignoma.com Magazine, t.y.).

Elementlere Dair Semboller

Elementlere dair sembollerin kullanımında su ve ateş öne çıkmaktadır. Ölümün yeni yaşama açılan kapı olduğu düşüncesi ile su sembolleri Hristiyanlık için önemlidir. Özellikle vaftizde su, saflık ve yaşamın başlangıcını temsil etmektedir (Lignoma.com Magazine, t.y.). İsa'nın Vaftizci Yahya tarafından suyla vaftiz edilmesi gibi, ona inananlar da onun adıyla vaftiz edilmektedir (Wilson, t.y.). Mumlar, alevler, lambalar Hristiyanlığın ortak sembolleridir. Işık, Tanrı'nın varlığını, Tanrı'nın yönünü ve rehberliğini, karanlık ve kasvete zıt olacak şekilde de hayatı temsil etmektedir. Kiliselerde yanan ışık, Tanrı'nın varlığını simgelemektedir. Nasıl ki insan ışık olmadan hiçbir şeyi göremezse, insan ruhu da Tanrı'nın ruhunun ışığı olmadan hiçbir şey bilemez düşüncesi ile ışık kaynağı, sembolleşmiştir. Mum aynı zamanda hayatın geçiciliğinin bir simgesi olarak da kullanılmaktadır (Lignoma.com Magazine, t.y.).

Geometrik Semboller

Matematikten alınan bir kavram olan *borromean halkaları*, Hristiyanlıkta ilahi üçlüyü simgeleyen iç içe geçmiş üç dairedir. Halkalardan herhangi biri çıkarılırsa tüm halkalar birbirinden ayrılır. Üçleme, Tanrı'nın, Baba, Oğul ve Kutsal Ruh olarak eş-eşit, eş-ebedi birliktelik içinde var olan üç farklı kişiden oluşan tek bir varlık olduğu inancını temsil etmektedir. *Davut Yıldızı*, biri yukarı, diğeri aşağı bakan iç içe geçmiş iki üçgenden oluşan altı köşeli bir yıldızdır. Ağırlıklı olarak Yahudilik inancının bir sembolü olarak kabul edilse de Hristiyanlıkta da Davut Yıldızı önemlidir. Beş köşeli yıldız, kurtarıcı İsa'nın doğumuyla ilişkili bir Hristiyanlık sembolüdür (Lignoma.com Magazine, t.y.).

Göksel Semboller ve Kutsal Kalp

Güneş sembolü, İsa'nın dirilişinin bir sembolü olduğu için Hristiyan inancında umudu temsil etmektedir. Doğan güneş ışığı, hayatın yolunu aydınlatdığı için Tanrı ile özdeşleşmiştir. Güneş zaten Mısırlılar arasında ilahi olanın bir simgesi olarak kullanılmış, Hristiyanlıkta ise İsa için bir sembol haline gelmiştir. Bu nedenle inananların yükselen güneş yönünde ibadet etmeleri için kiliseler doğuya dönük inşa edilmişlerdir. Hristiyan inancında gökkuşağı, Tanrı'nın sadakatini ve yeryüzünü bir daha asla sel nedeniyle yok etmeyeceğine dair vaadinin bir simgesidir. Gökkuşağı, Tanrı'nın sadakatini her şeyi kapsayan genişliğini göstermektedir. Tanrı'nın kurtuluş daveti, bir gökkuşağı gibi her şeyi kuşatacak kadar sonsuz ve engindir. Gökkuşağının bir Hristiyan sembolü olarak bilinirliği yaygın olmasa da Eski Ahit'te, gökkuşağı ile ilgili açıklamalar mevcuttur. Tanrı insanı yok etmek için yeryüzüne bir sel göndermiş Nuh ve ailesi sağ kurtulmuştur. İncil Genesis 8:22'de Tufandan sonra Tanrı, Tanrı ile insan arasındaki antlaşmanın bir işareti olarak gökkuşağını yaratmış ve "*Toprak durdukça ekin biçin, ayaz ve sıcak, yaz ve kış, gündüz ve gece bitmeyecek*" diye insanlara her zaman ihtiyaçlarını sağlayacağına dair söz verilmiş bir hikâyeden bahsedilmektedir.

Kutsal kalp, Katolikler için bir adanmışlık nesnesidir ve İsa'nın insanlığa olan fedakâr sevgisinin mesajını paylaşmaktadır. Kalp kendi başına sevginin bir sembolüdür, ancak delinmiş ve dikenlerle sarılmış kutsal kalp, İsa'nın sevgisinin derinliğini ve sevgisinin sonsuz olduğunu göstermektedir.

Çiçekler ve Bitkiler

İnsan ruhunun günaha karşı zaferini temsil eden çiçekler, yapraklar, meyveler, tohumlar; ölüm, yaşam ve sonsuz yaşamın sembolleridir. Genellikle güzellik, kırılabilirlik ve soylulukla ilişkilendirilirler. Sonsuz özlemi, hayatın yenilenmesi üzerinden İsa'nın dirilişini temsil eden enginar ve ölümsüzlüğü temsil eden akantus yaprağı mezarlıklarda sıklıkla kullanılmaktadır. Gül, ölümden sonra hayatta kalan aşkı ve güzelliği sembolize etmektedir. Gülün dikenleri, güzellikle birlikte var olan acı temasına yoğunlaşmaktadır. Meryem Ana'ya *Rosa Coeli* (Cennetin Gülü) denir ve bir dalda beş gül olması Hristiyan ikonografisinde İsa'nın beş yarası anlamına gelmektedir. Hristiyan adetlerine göre, gül din şehitlerinden birinin kanından gelmektedir (Crow, 2002, s. 244). Yonca, yapraklarından dolayı üç sayısı ile sembolize edilmektedir. Hristiyan inançlarına her yaprağı Kutsal Üçlü'yü tanımlamak için kullanılmıştır. Baba, Oğul, Kutsal Ruh'u açıklamak için kullanılan yoncanın üç yaprağı inanç, umut ve sevgiyi temsil etmektedir. Mezarlıklarda yer alan bir diğer çiçek; dirilişi ve ölümden yeni hayata dönüşümü anlatmak için kullanılan zambak motifidir. Aynı zamanda seçilmiş kişinin bir işareti olan zambak, saflığı ve masumiyeti temsil etmektedir. Zambağın beyazlığının ve saflığının İsa'nın annesi Meryem'i betimlediği bilinmektedir. Zambak özellikle Meryem Ana ile ilgili eserlerde bekaret sembolü olarak yer edinmiştir. Beşaret konulu resimlerin hemen hepsinde Cebrail'in elinde veya bir vazoda içinde bir beyaz zambak demetini Meryem Ana'ya uzattığı görülmektedir (Sanata Başla Start Art, 2012). Üç yaprak şeklinde stilize edilen zambak aynı zamanda *Kutsal Üçlü'yü* (*Baba, Oğul ve Kutsal Ruh*) temsil etmektedir. Buğday teması da Katolik inancında sembolik bir dil ile kullanılmaktadır. Buğdayın ekilmesi, düşmesi, ezilmesi, gömülmesi, daha sonra ekmek olarak yenilmesi gibi döngüsel süreci, inanç ekseninde anlamlandırılmıştır. Tanrısal insan, buğdayın

kişileşmiş hali olarak düşünülmüş, İsa'nın ölümü ve sonradan dirilişi, ürünlerin hasat edilmesi ve yeniden büyümesi ile ilişkilendirilmiştir. Bu döngünün hepsi İsa'nın tutkusunun, ölümünün, dirilişinin ve *Ayin Kurbanı'nda*⁶ (Eucharis) kilise ile birliğinin sembolleri olarak yer bulmuştur.

Çift Anahtar ve Monogramlar

Hristiyan inancında, çoğunlukla cennetin anahtarları olarak bilinen çapraz anahtarlar, üst üste binen ve birbirine kenetlenen ve bir X oluşturan bir çift anahtardır. Anahtarlar dini armalar, papalık armaları ve kutsal yerlerde sembolik imgeler olarak kullanılmaktadır. Matta İncili'nde (Matta: 16:17) İsa, Petrus'a şöyle der: *Sana cennetin krallığının anahtarlarını vereceğim ve dünyada bağlayacağın her şey cennette de bağlı olacak ve yerde çözdüğün her şey cennette çözülecek.* Aziz Petrus ilk papaydı ve onun yerine geçenler, İsa'nın ona verdiği yetkiyi paylaşmaktadırlar. İsa'nın adının monogramlarının kullanımı da sembolik ifadede öne çıkmaktadır. *IHS* and *Chi-Rho* olarak kullanılan bu monogram kiliselerdeki ayinle ilgili öğelerde, bina plakelerinde, mezar taşlarında ve kutsal kaplarda kullanımı sıklıkla görülmektedir. *IHS*, *ΙΗΣΟΥΣ* İsa için Yunanca kelimenin kısaltılmış bir şeklidir (Educalingo, t.y.). *X* ve *P* harfleri genellikle İsa için başka bir sembol olarak kullanılır. İsa'nın adının Yunancadaki ilk iki harfi *X* ve *P*'dir. Yunan alfabesinde, *X*, *CH*'ye karşılık gelir ve *Kye* olarak telaffuz edilmektedir. Yine *P*, *R*'ye karşılık gelerek *Roe* olarak telaffuz edilir. *Chi-Rho* haçı olarak da bilinen bu harfler genellikle kozmik ve güneşi temsil edecek şekilde bir daire içine alınarak üst üste yazılmaktadır. Yunan alfabesinin ilk ve son harfleri olan *Alfa* ve *Omega* Katolikler tarafından 4. yüzyıldan beri İsa'nın sembolleri olarak kullanılmaktadır (Coffman, t.y.). İncil Vahiy: 22:13'de "*Alfa ve Omega, birinci ve sonuncu, başlangıç ve son Ben'im*" der. İsa kendisinden alfa ve omega olarak söz ederken, ilk ve son temasına dikkat çekmiştir. Tüm yaratılışın başlangıcı ve sonu olduğu gerçeğini sembolize eden bu harfler, Katolik inancı için önemli bir başka monogram olarak kullanılmaktadır.

El Figürleri ve Melekler

Dua ederken birleştirilmiş ellerin görüntüsü, Tanrı'ya dua etmeyi temsil eder. Dua eden eller, İsa'ya ve Tanrı'ya olan güveni sembolize ederken diğer taraftan merhum için de duaları temsil etmektedir. Melekler, birçok inançta insanların yoldaşları olarak kabul edilmektedir. Etimolojik açıdan Batı dillerinde kullanılan *melek* Yunanca *elçi*, *haberci* anlamına gelmektedir. Hristiyan inancında Tanrı'nın varlığını belirtmek için kullanılmışlardır. Varlıkları bağlılığı, umudu, güveni, inancı ve sevgiyi sembolize etmektedir. İnsanlar melekler aracılığıyla Tanrı'yı tanımakta, Tanrı'nın yolunda ilerlemektedirler. Melekler, Tanrı'nın kulları ve elçileri olarak insanların koruyucuları ve yol göstericileridir. Katolik geleneklerine göre, *Korolar* olarak bilinen üç ana grupta 9 melek vardır (Asamoah, 2021).

Diğer Semboller

Mezarlıklarda sıklıkla rastlanılan diğer semboller arasında *tırpan*, *kum saati*, *kuru kafa* stilizasyonları dikkat çekmektedir. Bu semboller genellikle kanatlı olarak betimlenmektedir. Mezar taşlarındaki tırpanlar, *ruhların hasatçısı* olan Azrail'i temsil etmektedir. Bazen kanatlı kum saatleriyle veya buğday demetleriyle tasvir edilmektedirler (Funeral Guide, t.y.). Kum saati, zamanın geçişini ve dünyadaki zamanın sonunu temsil ederken, bir mezar taşındaki kanatlı kum saati, hayatın geçiciliğinin bir simgesi olarak kullanılmaktadır. Ölümün bir hatırlatıcısı olarak kafatası, geleneksel olarak hayatın geçiciliğini ve ruhun cennete doğru yolculuğunda anlam bulmaktadır.

Porto ve Çevresi Katolik Mezarlıklarında Dekoratif Öğeler

Ölen kişinin gömülmesi ve bu amaçla yapılan mezarlar kapsamında ölü gömme gelenekleri dinsel, coğrafi, etnik, kültürel özellikler açısından önemli veriler oluşturmaktadır. Mimari yapıları,

⁶ Ayin Kurbanı (Eucharis): Hristiyan inancında İsa'nın çarmıhta bütün insanlığın günahları için kendisini kurban ettiğine inanılır. Ekmek-şarap ayini bu kurbanı temsil eder ve dolayısıyla kurban kesmeye gerek duymazlar (Holy Spirit Catholic Church, t.y.).

dekoratif öğeleri ve sembolleriyile kendine özgü bir anlatım yaratan mezarlar, ölülerin kimliğini sürdürme ve anılarını korumaya çalışma arzusu ile şekillenmiştir. Tarihsel, dinsel, sosyal pozisyonlar itibari ile belirli bir kitle için önemli olan kişilere atfedilen mezar yapılarında, şapel ve anıt mezar yapıları öne çıkmaktadır. Bu anıt mezarlarda *Neoklasik*, *Art Nouveau*, *Art Deco*, *Neo Gotik*, *Neo-Manueline*⁷, *Neo-Mısır*, *Neo-Romanesk*, *Beaux-Art*⁸ ve *Portekiz Evi* stilleri görülmektedir. Genellikle Portekiz'de aile üyelerinin merhumlarına biraz yakın olabilmesi adına şapel tipi anıt mezarların içinde toplanmak için küçük bir alan oluşturulmuştur. Mezarlıklarda, geleneksel anıt mezarlarının yanı sıra, ziyaretçilerin içeride bir süre kalabildiği, tabut veya birtakım eşyaların yerleştirildiği, iç mekânı tamamen raflarla dolu küçük alana sahip, dar yapılı anıt mezarlar da bulunmaktadır.

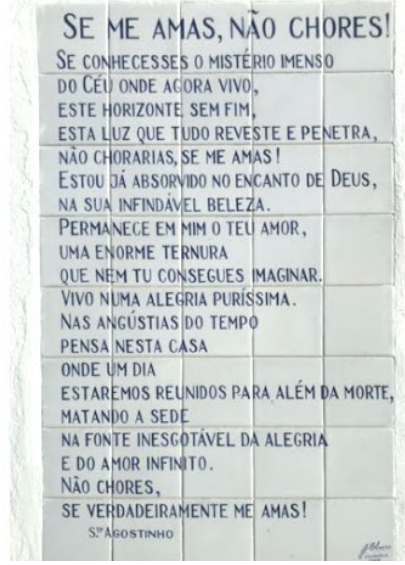
Azulejoların Katolik Mezarlıklarında Kullanımı

Portekiz kültürel mirasının en temsili sanat biçimlerinden biri haline gelen azulejolar, öncelikle Kuzey Afrika mozaikleri, daha sonra İspanya ve Portekiz'de çok renkli sırlı karolar için kullanılmıştır. Azulejo, Portekizce bir yüzeyi dekore edilmiş ve sırlanmış seramiği belirten seramik karoya verilen isimdir. Azulejo, Portekiz ve İspanyol boyalı, kalay sırlı seramik karo olarak da bilinmektedir. Zaman içinde özellikle Portekiz'de mayolika, cuerda seca, aresta gibi üretim teknikleri ile çeşitlilik göstermiştir. Bu çeşitli üretim tekniklerinin yanında resimsel anlatımların öne çıktığı uygulamalar, sanat akımlarının izinde ilerleyerek kendi üslubunu yaratmıştır. Dekoratif yönünün dışında işlevselliği ile kullanım alanını genişleten azulejolar, Portekiz ve İspanyol kolonilerinde de üretilmeye başlanmıştır. İlk örneklerini kiliselerde, saraylarda gösteren azulejolar, sonraları müzeler, önemli mimari yapılar ve sıradan evlerde kullanılarak, çeşitlenip yaygınlaşmıştır. Yapıların dış yüzeylerini kaplamanın dışında, Portekiz'de her türlü yer ve mekânı süslediği görülen azulejoların, kültür ile bağlantılı olarak mezarlıklarda kullanımı dikkat çekmektedir. Hristiyanlığa ait semboller, hikayeler azulejo panolar şeklinde genellikle mezar yapılarında tasvir edilmiş olarak bulunmaktadır. Conesa (2018) azulejoların mezar taşlarında da bulunduğunu ve silinmez boyalı kelimelerle sakinlerinin kimliğini alçakgönüllülükle dile getirdiğinden bahsetmektedir. Mezarlıklarda azulejo kullanımında desenler, motifler, inanç odağında kültürel bir kullanım örneği oluşturmaktadır. Mezarlıkların girişlerinde ve bahçe duvarlarında İncil'den alıntılar Görsel 2-3⁹ içeren azulejo paneller bulunmaktadır. Yine mezarlıklarda özlü sözler ve ölen kişiye saygınlığı belirtmek için kullanılan ifadeler, azulejo paneller aracılığı ile aktarılmıştır (Görsel 4-6). *"Ne mutlu Rabbin huzurunda uyuyanlara"* yazılı azulejo panel Görsel 2'de, Aziz Augustinus'a ait *"Beni seviyorsan ağlama"* adlı metni içeren azulejo panel Görsel 3'de, *"Doğduğun gün São Pedro melekleri saydı ve bir meleğin eksik olduğunu görüp şaşırıldı"* yazılı azulejo panel Görsel 4'de, *"Hayat, hasretin ağızda kalan tatlı tadıyla örtülmüş ölümün alay konusudur"* yazılı azulejo panel Görsel 5'te, *"Mükemmel varlıklar, yalnızca erdemlerin yasını tutacak olanların kalplerinde sevginin kök salması için gereken zamanı yaşarlar"* yazılı azulejo panel Görsel 6'da görülmektedir.

⁷ Neo-Manueline, Portekiz'de 19. yüzyılın ortaları ile 19. yüzyılın başları arasında geliştirilen bir canlanma mimarisi ve dekoratif sanatlar tarzı olarak kullanılmıştır (Hisour, t.y.).

⁸ Beaux-Art: Geç 18. yy ile 20 yüzyılın ilk yıllarında Avrupa ve Amerika'da egemen olan Yeni Klasik bir mimarlık akımıdır. Bu akımın ana destekçisi Paris'deki Ecole des Beaux Arts olmuştur (Sanat Sözlüğü, 2012).

⁹ Çalışmada yer alan 2- 67 arasında yer alan görseller, 2021 tarihli olarak yazar kişisel arşivine aittir.

Görsel 2 Prado do Repouso Mezarlığı (Cemitério Prado do Repouso), Porto.

Görsel 3 Paroquial de S. Marinha Mezarlığı (Cemitério Paroquial de S. Marinha), Vila Nova de Gaia.

Görsel 4 Setentrional Mezarlığı (Cemitério Setentrional), Figueira da Foz.

Görsel 5-6 Paroquial de S. Marinha Mezarlığı, (Cemitério Paroquial de S. Marinha), Vila Nova de Gaia.

Hristiyanlıkta cennet güzel bir bahçe olarak betimlenmiştir. Cennet bahçesinin kapısında melekler beklemektedir ve bu melekler cennete girmeye hak kazanmış olan insanları karşılayarak onlara yol gösterirler. Melekler tarafından karşılanma teması mezarlıklarda sıklıkla kullanılmaktadır. Çiçeklerle betimlenmiş kapı, meleklerin rızası ile açılmaktadır (Görsel 7-11). Cennetin kapılarını tutan melekler kapıların kenarına konumlandırılmıştır. Genellikle bu melekler şişman çocuk şeklinde betimlenmektedir. Antik Yunan'da *Putto* olarak bilinmekte olan bu şişman çocuk görünümündeki melekler, Klasik ve Barok heykellerinde ve çoğu kez anıtlarda, kanatlı ya da kanatsız olarak betimlenmiştir (Er, 2017, s. 330). Görsel 9'da 1864 doğumlu Portekizli sanatçı ve seramikçi *Paulino Gonçalves* tarafından *Devesas Seramik Fabrikası'nda* (*Fábrica de Cerâmica das Devesas*) yapılmış azulejo panel görülmektedir.

Görsel 7 Mafamude Mezarlığı (Cemitério de Mafamude), Vila Nova de Gaia.
Görsel 8 Prado do Repouso Mezarlığı (Cemitério Prado do Repouso), Porto.

Görsel 9 Válega Mezarlığı (Cemitério de Válega), Válega.

Görsel 10 Cortegaça Mezarlığı (Cemitério de Cortegaça), Ovar.

Görsel 11 Ovar Mezarlığı (Cemitério de Ovar), Ovar.

Hristiyanlık öğretileri içerisinde yer alan dini hikayeler, azulejo panellerde izlenebilmektedir. Meryem Ana ve İsa'nın (Görsel 12 ve 16), birlikte resmedildiği azulejolar görülebilmektedir. Meryem Ana'ya hamileliğin müjdesinin verilmesi Görsel 13'de yer alan azulejo panelde izlenmektedir. İsa, Meryem Ana, Sao Pedro ve melekleri içeren azulejo paneller (Görsel 17) mezar duvarlarında büyük ölçekte kullanılmıştır. Görsel 15'te yer alan azulejo panelde, İsa çoğunluğu çocuktan oluşan bir kalabalığın içinde şefkatli kolları ile betimlenmiştir. Panelin en üstünde yer alan ve içinden haç geçen, *kutsal kalp* sembolü, İsa'nın sevgisini temsil ederken, kalpten damlayan kan, bu sevgi neticesinde çekilen acıya gönderme yapmaktadır. Mezar taşında küçük ölçekli kullanılmış Meryem Ana (Görsel 18) ve Aziz Portreleri de (Görsel 19) bulunmaktadır.

Görsel 12 Paroquial de S. Marinha Mezarlığı (Cemitério Paroquial de S. Marinha), Vila Nova de Gaia.

Görsel 13 Prado do Repouso Mezarlığı (Cemitério do Prado do Repouso), Porto.

Görsel 14 Paroquial de S. Marinha Mezarlığı (Cemitério Paroquial de S. Marinha), Vila Nova de Gaia.
Görsel 15 Mafamude Mezarlığı (Cemitério de Mafamude), Vila Nova de Gaia.

Görsel 16 Paroquial de S. Marinha Mezarlığı (Cemitério Paroquial de S. Marinha), Vila Nova de Gaia.
Görsel 17 Mafamude Mezarlığı (Cemitério de Mafamude), Vila Nova de Gaia.

Görsel 18 Bonfim Mezarlığı (Cemitério do Bonfim), Porto.

Görsel 19 St. Antonio, Bonfim Mezarlığı (Cemitério do Bonfim), Porto.

Ölüm teması, ruhun bedenden ayrılması ve ruhun melekler eşliğinde göklere çıkması yine azulejo panellerde sık işlenen konular arasındadır. Bu konular resimsel olarak anlatılırken aynı zamanda ölüm temasına ilişkin sözlerde azulejolar üzerinde yazılı olarak belirtilmiştir. "Ölüm diğer yaşam için bir kapıdır" yazılı azulejo panel Görsel 20'de, "Cennete çağrı" yazılı azulejo panel Görsel 21'de, "ölümünden kimse kurtulamaz" yazılı azulejo panel Görsel 22'de belirtilmiştir.

Görsel 20-21-22 Ovar Mezarlığı (Cemitério de Ovar), Ovar.

Modüler pano şeklinde (Görsel 23-27) azulejo uygulamaları, dar anıt mezar yapılarında dikkat çekmektedir. Birimler kimi zaman ölüm teması kapsamında; kuru kafa (Görsel 23), kum saati, melek kanadı motifli, kimi zaman geometrik biçimler (Görsel 24 ve 27) veya zambak motifi (Görsel 25 ve 26) şeklinde, modüler azulejo kaplamalar ile aktarılmaktadır. Cortegaça Mezarlığı'nda bulunan anıt mezarlarda azulejolarındaki desen ve motiflerdeki çeşitlilik görülebilmektedir (Görsel 28).

Görsel 23 Mafamude Mezarlığı (Cemitério de Mafamude), Vila Nova de Gaia.
Görsel 24 Campanha Mezarlığı, (Cemitério de Campanhã), Porto.

Görsel 25 Zambaklı azulejo panel, Mafamude Mezarlığı (Cemitério de Mafamude), Vila Nova de Gaia.
Görsel 26 Zambaklı azulejo panel, Cortegaça Mezarlığı (Cemitério de Cortegaça), Cortegaça.
Görsel 27 Geometrik desenli azulejo panel, Cortegaça Mezarlığı (Cemitério de Cortegaça), Cortegaça.

Görsel 28 Cortegaça Mezarlığı (Cemitério de Cortegaça), Cortegaça.

Portekiz ev stili anıt mezarlarda azulejo kullanımının çeşitlendiği görülmektedir (Görsel 29-33). Portekiz'de sıradan evlerde azizlerden oluşturulmuş azulejo paneller kapı girişlerinde sıklıkla kullanılmaktadır. 1755 Lizbon depreminden sonra ruhani yaklaşımlar ile Portekiz'in bina cephelerine, nazardan ve doğal afetlerden korunma inancıyla doğrudan bağlantılı olarak azizlerden oluşturulan panoların kullanımı yaygınlaşmıştır (Borges, 2016). Bu yaklaşımın bir benzeri Portekiz ev stilinde oluşturulmuş anıt mezarlarda da görülmektedir (Görsel 32).

Görsel 29 Agramonte Mezarlığı (Cemitério de Agramonte), Porto.

Görsel 30 Agramonte Mezarlığı (Cemitério de Agramonte), Porto.

Görsel 31 Agramonte Mezarlığı (Cemitério de Agramonte), Porto.

Görsel 32 Agramonte Mezarlığı (Cemitério de Agramonte), Porto.

Portekiz ev stili anıt mezarlarında stilize melek figürleri yalın olarak kullanıldığı gibi, kimi zaman geometrik desenler ile oluşturulmuş bordürler arasında da birim tekrarı şeklinde kullanılmış örnekler görülebilmektedir (Görsel 33).

Görsel 33 Agramonte Mezarlığı (Cemitério de Agramonte), Porto.

İsa ve azizler ile ilgili hikayeler, Görsel 34'de, cehennem vurgusunun anlatıldığı azulejo panel Görsel 35'de görülebilmektedir. Su ve ateş gibi unsurların kullanıldığı bu panellerde yaşam ve ölüm döngüsü yer almaktadır. Bir diğer farklı uygulama ise önemli şahısların resimlerini içeren azulejoların (Görsel 36) mezar lahitinde görülmesidir.

Görsel 34 İsa ve São Cristóvão, Mafamude Mezarlığı (Cemitério de Mafamude), Vila Nova de Gaia.

Görsel 35 Mafamude Mezarlığı (Cemitério de Mafamude), Vila Nova de Gaia.

Görsel 36: Paroquial de S. Marinha Mezarlığı (Cemitério P. S. Marinha), Vila Nova de Gaia.

Cam Vitrayın Katolik Mezarlıklarında Kullanımı

Katolik mezarlıklarında bir diğer dekoratif unsur, cam vitray kullanımıdır. Renkli camların birleştirilmesi ile oluşturulan, uygulamalı sanatlardan olan vitray, kelime anlamı olarak *cam resmine* karşılık gelmektedir (Tuncer, 2001, s.13). Fransızcada *virtail*, İngilizcede *stained glass*, olarak adlandırılan vitray, istenen deseni verecek biçimde düzenlenmiş kayıtlar arasına renkli camdan parçalar yerleştirilerek yapılan pencere bezemesidir (Ödekan, 1997, s. 1887). Tiffany, kurşunlu, boyama, macunlu ve mozaik olarak yapımı çeşitlenen vitray, Fransızca kökenli bir kelimedir. Işığın ve boşluğun kullanımının yapılar da öne çıkması ile vitray kullanımı arasında önemli bir bağ vardır.

Cam vitray, Hristiyan sembollerin ve İncil'den sahnelerin betimlendiği etkili bir sanat biçimi olarak kiliselerde kullanılmıştır. Işık geçirgenliğine sahip bir malzeme olan cam, kiliselerde var olan pencere boşluğunda kullanılmış, manevi dokunuşlarla süslenmiştir. Dinsel öğretiler için bir tuval gibi kullanılmış olan cam malzeme, Hristiyan cemaatini etkilemek adına etkili şekilde bir sanat biçimine evrilmiştir.

Cam vitray 11. yüzyılda dini yapılarda görülmeye başlanmış, 13.yüzyılla bu yapılarda sıkça kullanılmış, Gotik dönemi mimari yapılarıyla zirveye çıkmıştır. 15. yüzyılda vitray sanatının dini yapılardaki önemini kaybetmesi ile vitray sanatı gerilemeye başlamıştır. 17.yüzyılda vitray dini yapılar dışında kullanılmaya başlanmış, kamusal alanlarda, evlerde görülmeye başlamasıyla tekrar yükselişe geçmiştir (Bal, 2020).

Porto ve çevresi Katolik mezarlıkları incelendiğinde cam vitray uygulamalarının yoğun bir şekilde şapel, anıt mezar ve dar yapılı anıt mezarlarda kullanımı görülmektedir. *Aydınlatmalı duvar süsleri* olarak nitelendirilen vitray pencerelerinde soyut veya figüratif tasarımlar görülebilmektedir. İncil'den hikayelere yer verilebildiği gibi, İsa, Meryem Ana veya azizleri temsil eden figüratif yaklaşımlar, cam vitray uygulamaları olarak sıklıkla karşılaşılmaktadır. Özellikle arma niteliğinde ki simgelerin de kullanımında vitray sanatı uygulamaları söz konusudur. Haç formunda (Görsel 37-38-39) cam vitray uygulamalarının Porto ve çevresi Katolik mezarlıklarında öne çıktığı görülebilmektedir. Ayrıca Hristiyan inanç sembolleri ile ilişkili olarak geometrik (Görsel 40) desenlerin öne çıktığı vitray örnekleri de mevcuttur.

Görsel 37 Bonfim Mezarlığı (Cemitério do Bonfim), Porto.

Görsel 38-39-40 Agramonte Mezarlığı (Cemitério de Agramonte), Porto.

Bitkisel (Görsel 41 ve 42) formlu cam vitraylar, mezar yapılarında sık karşılaşılan motifler olarak göze çarpmaktadır. Kimi zaman birçok motifin bir arada kullanıldığı cam vitraylarda, aynı anda sembolik ifadenin de çeşitlendiği görülebilmektedir. Üzüm, buğday başağı ve güneş sembolünün kullanıldığı cam vitray uygulaması Görsel 43'de yer almaktadır. Yine *IHS* sembolü, güvercin ve üzüm salkımın birlikte kullanıldığı cam vitray, Görsel 44'de görülmektedir. Geniş pencere boşlukları olan mezar yapılarında yoğun süslemeye sahip cam boyama vitrayın (Görsel 45) kullanıldığı örnekler de mevcuttur.

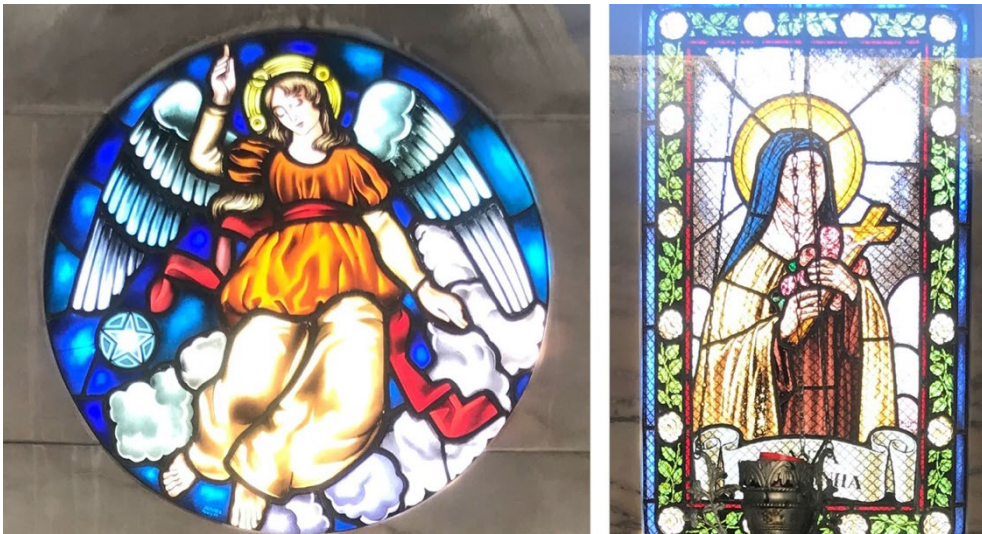

Görsel 41-42-43- 44 Agramonte Mezarlığı (Cemitério de Agramonte) Porto.

Görsel 45 Bonfim Mezarlığı (Cemitério do Bonfim), Porto.

Meleklerin (Görsel 46) kullanımının yanı sıra, dini figür ve hikayelerin (Görsel 47-59) kullanımı çeşitlenmektedir. Haç çerçevesinin içine yerleştirilen, İsa'nın çarmıha gerilme anının canlandırıldığı vücudu, sembolik anlatım açısından Hristiyan inancı için önemli olmaktadır. Görsel 51'de bu uygulamaya örnek verilebilecek cam vitray uygulaması dikkat çekmektedir.

Görsel 46 Setentrional Mezarlığı, (Cemitério Setentrional), Figueira da Foz.

Görsel 47-48-49-50-51 Agramonte Mezarlığı, (Cemitério de Agramonte), Porto.

Katolik geleneğinde haçın istasyonları/durakları olarak bilinen İsa'nın çarmıha gerildiği sürecin anlatılması temeline dayanan tören önemlidir. Bu tören de bazen vaazlar, meditasyon ve dualarla birlikte haç veya diğer sembolleri içeren bir geçit oluşturulmaktadır. Bu adanma süreci oruç döneminde özellikle Kutsal Cuma'da sık olarak yapılan bir eylemdir. Bu geçit sırasında kilisenin etrafında veya içinde düzenlenmiş İsa'nın çarmıha gerildiği sürecin anlatılmasına dayanan on dört resim, İsa'nın Golgota (İsa'nın çarmıha gerildiği Kudüs eteklerinde bulunan tepe) yolunda çektiği acıları anlatmaktadır. İsa'nın bu süreci mezarlıklarda farklı şekilde ifade bulmaktadır. Görsel 55, bu anlatıma uygun bir örnek teşkil etmektedir. Cam vitray pencerelerin süslemesinde, üstten görünümü gemi formunda olan (Görsel 58 ve 59) dini figürler betimlenmektedir.

Görsel 52-53-54-55 Agramonte Mezarlığı (Cemitério de Agramonte), Porto.

Görsel 56-57-58-59 Agramonte Mezarlığı (Cemitério de Agramonte), Porto.

Heykelin Katolik Mezarlıklarında Kullanımı

Tarihsel olarak heykel, inanç merkezlerinde simgesel olgular yaratmada bir işlevselliğe dahil olmuştur. Genellikle mimariyle bütünleşmiş, tapınak gibi dini yapıların vazgeçilmez bir unsuru

olmuş ve sonrasında kullanımı mekânsal olarak genişlemiştir. Kullanıldığı mekân ile farklı işlevler edinen heykel, mezarlıklarda da yaygın kullanılmıştır. Bu bağlamda mezarlıklarda heykel kullanımı dekoratif bir öge olarak görünse de inanç temelinde bir söylemin arkasında yer almıştır. Mezar taşlarında heykeller, semboller ışığında varlığının özümsemesini sağlama hususunda Katolik inancında kullanılmıştır.

Porto ve çevresi mezarlıkları analiz edildiğinde, dekoratif formlar ve üzerindeki sembollerin, inanç paralelindeki kullanımı öne çıkmaktadır. Bu mezar yapılarında Katolik inancı gereği kullanılan semboller arasında haç en çok kullanılan semboller arasında yer almaktadır. Melek figürlerinin de yoğunluğu dikkat çekmektedir (Görsel 60). Melek dışında figüratif heykellerde, hayvan temasının Bonfim Mezarlığı'nda yoğun kullanımı görülmektedir. Güvercin (Görsel 61), kuzu (Görsel 62), köpek (Görsel 63), baykuş (Görsel 64), kartal (Görsel 65) kartal ve kuru kafa (Görsel 66), horoz (Görsel 67) gibi hayvan figürlü heykeller, mezar taşlarında kullanılmaktadır.

Görsel 60 Paroquial de S. Marinha Mezarlığı (Cemitério P. S. Marinha), Vila Nova de Gaia.

Görsel 61-62 Bonfim Mezarlığı (Cemitério do Bonfim), Porto.

Görsel 63 Lapa Mezarlığı (Cemitério do Lapa), Porto.

Görsel 64-65-66-67 Bonfim Mezarlığı (Cemitério do Bonfim), Porto.

Sonuç ve Öneriler

Katolik inancının çok sayıda sembole şekillendiği görülmektedir. Bu sembolik şekillenme sadece dini yapılar ve kiliselerde değil mezarlıklarda da izlenmektedir. İncil, Tanrı'nın gerçekliği ve doğası gibi zor kavramları gerçek ve alegorik anlamlardan oluşan zengin bir katmanla açıklamaya çalışmış ve bunun sonucunda sembolik öğeler ortaya çıkmıştır. İncil'in doğduğu ve geliştiği kültür ile etkileşime geçmiş Katolik inancı, sembollerini bu temel üzerinde çeşitlendirmiştir. Böylelikle Katolik inancında geniş bir yelpaze oluşturan semboller, aracısı olduğu din ile görsel bir söylem yaratmıştır. Bu sembollerin oluşturduğu anlamlar çerçevesinde sanatsal ifade, Katolik mezarlıklarında açık bir şekilde ortaya konulmuştur. Porto ve çevresi Katolik mezarlıkları incelendiğinde, özellikle farklı materyaller ile oluşturulmuş dekoratif öğelerin mezarlıklarda kullanıldığı görülebilmektedir. Katolik inancına dair ölü kültürü içerisinde mezar yapılarında yer alan dekoratif öğeler, sadece estetik bir amaç içermemekte, inanç ve kültür ile ilişkili kullanılmaktadır. Kültürel etkileşim bağlamında kullanılan azulejilerden, dini yapılar ile özdeşleşmiş cam vitraylara ve sanatın en eski biçimlerinden biri olan heykel sanatına kadar çok farklı teknik ve malzeme, sembolik anlatım odağında mezarlıklarda kullanılmıştır.

Mezar yapılarında kullanım örnekleri ile azulejoların, halkın gündelik yaşamında ve Portekiz kültüründe önemli bir yere sahip olduğunun göstergesi olarak karşılaşılmaktadır. Mavi-beyaz veya renkli azulejo örnekleri, ölüm ve ölüm kavramına yüklenen anlamlar dahilinde mezarlıklarda kullanılmıştır. Ovar ve Valega her türlü yapıda azulejoların yaygın kullanıldığı bir bölge olması ile bilinmektedir. Özellikle renk ve motif varyasyonu ile zengin azulejo örnekleri bulunan bu bölgelerde, anıt mezar yapılarındaki azulejo kaplamaları açısından örnekler çeşitlenmektedir.

Mimari ile özdeşleşmiş, kutsal mekanların önemli birer parçası olmuş olan cam vitrayın, kiliseler dışında mezarlık yapılarında da kullanıldığı gözlenmektedir. Fonksiyonel olarak sadece ışık ve ışık kaynağının yönetilmesi dışında bir tuval görevi görmüş, Katolik inancının yaklaşımı ile desenlenmiştir. Porto'da bulunan Agramonte Mezarlığı bu açıdan zengin örnekler sunmaktadır. Mezar yapılarında bir diğer uygulama olarak karşılaşılan sanat formu heykeldir. *Heykelin Katolik Mezarlıklarda Kullanımı* bölümünde dini ve tanrısal tasvirler (İsa, Meryem Ana, melekler, azizler, vb.) dışında ki örnekler üzerinden açıklama yapılmıştır. Dini ve tanrısal tasvirler ile biçimlenen heykeller mezarlık yapılarında sıklıkla kullanılırken, tanrısal tasvirlerin dışında, hayvan figürlü heykeller örneklendirilmiştir. İncil'de yer alan dini hikayelerin anlatılmasında hayvanlara benzetme yaklaşımı sıklıkla görülmektedir. Bu benzetme yaklaşımı içinde Hristiyan inancının düşüncelerini açıklamak, fikirlerini aşılacak amacı ile ele aldığı hayvanlardan her birinin tabiatları, yaşayış şekilleri, karakterleri ve zevkleri hakkında bilgi dahilinde sembolik anlatım biçimlenmiştir. Hayvanların doğa, insanlar ve birbirleriyle olan ilişkileri kapsamında dini hikayeler ile anlatılmak istenen kavramlar, hayvan özelinde biçimlenmiştir. Bu yaklaşım sayesinde mezarlıklarda hayvan figürlerinin kullanıldığı görülmektedir. İsa, melekler yaygın kullanılırken, özellikle Bonfim Mezarlığı'nda hayvan figürlü mezar heykelleri yoğunlukta bulunmaktadır. Porto ve Çevresi Katolik mezarlıkları incelendiğinde dekoratif olarak gözlenen sanat formlarının temelinde kültür ve inanç faktörü olduğu görülmüştür. Dini hikayelerden, İsa'nın monogramlarına, hayvan figürlerinden bitki, çiçek, yaprak motifleri, kozmik ve elementlere dair sembollere kadar çeşitli varyasyonlar sembolik dil içinde aktarılmış ve anlamlandırılmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Porto ve Çevresi Katolik Mezarlıklarında Dekoratif Öğelerin Kullanımı başlıklı makalenin herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

Teşekkür

2021-2022 Tarihleri Arasında TÜBİTAK 2219 Yurt Dışı Doktora Sonrası Burs Programı Tarafından *Sokak Sanatında Yeni Yaklaşımlar; Mimari ve Kültürel Tasarım Örneği Olan Azulejo Seramik Karolarının Araştırılması* adlı proje kapsamında bu makale yazılmış olup, yazar TÜBİTAK'a teşekkürü bir borç bilir.

Kaynakça

- Ahunbay, M. (1997). Anıt Mezar. Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi II (s. 1011). YEM Yayınları.
- Akçay, T. (2017). Yunan ve Roma'da ölü kültü. <http://doi.org/10.20480/lbr.2018011>
- Carter, L. (Ed.). Ronnberg, A. & Martin, K. (2011). The book of symbols: Reflections on archetypal Images. Taschen.
- Asamoah, B. E. (2021, March). A presentation on signs and symbols in our churches (Lenten Talk) https://www.catholictriparish.org/uploads/8/9/4/5/89454746/signs___symbols.pdf
- Bal, Ö. (2020). Atık porselen malzeme ile sanatsal uygulamalarında Tiffany Vitray Tekniği (Yayınlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi). Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Borges, A. M. (2016). The Army and Tiles: Tradition and Art, Baskı: By the Book, Printer Portuguese, ISBN 978-989-8614-37-7.
- Coffman, E. (t.y). What is the origin of the Christian fish symbol? <https://www.christianitytoday.com/history/2008/august/what-is-origin-of-christian-fish-symbol.html>

- Conesa, J. C. (2018). Azulejo what Is, Jaime Coll Conesa (L. M. Silva & R. Salema de Carvalho, Ed.). Centro Atlântico.
- Crow, W.B. (2002). Büyünün Cadılığın ve Okültizmin Tarihi (F. Yavuz, Çev.). Dharma Yayınları.
- Ecclesia (2022, November 24). Sociedade: Censos 2021 mostra 80.2% de católicos em Portugal. <https://agencia.ecclesia.pt/portal/sociedade-censos-2021-mostram-80-2-de-catolicos-em-portugal/>
- Educalingo. (t.y.). IHS Sözcüğü lehçe dilinde ne anlama gelir? Christogram. <https://educalingo.com/tr/dic-pl/ihs>
- Eczacıbaşı Sanat Sözlüğü (1997). Katakomp. Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi II. (s. 968). YEM Yayınları.
- Ersoy, N. (2007). Semboller ve Yorumları, Dönence Basım ve Yayın.
- Er, Y. (2017). Putto. Klasik Arkeoloji Sözlüğü. (s. 330). Phoenix Yayınevi.
- Funeral Guide (t.y.). Cemetery symbolism. <https://www.funeralguide.co.uk/cemetery-symbolism/#:~:text=it%20represent%20>
- Google Maps. (2024). Portekiz, <https://www.google.com/maps/place/Portekiz/@28.0373963,-16.8984257,6.92z/data=!4m6!3m5!1s0xb32242dbf4226d5:0x2ab84b091c4ef041!8m2!3d39.399872!4d-8.224454!16zL20vMDVyNHc?entry=ttu>
- Hançerlioğlu, O. (2010). Katoliklik. Dünya İnançlar Sözlüğü. (s.177-281). Remzi Kitabevi.
- Hisour (t.y.). Neo-Manueline. <https://www.hisour.com/neo-manueline-28503/>
- Holy Spirit Catholic Churhc. (t.y.). Eucharist. <https://www.hsc.us/uploads/docs/Eucharist.pdf>
- Hornung, E. (1999). The ancient Egyptian books of the afterlife, Cornell University Press.
- İnsamer. (t.y.): Portekiz. <https://www.insamer.com/tr/ulke-profilu-portekiz/>
- Jorge, M., & Belgas, L., & Vinhas, E., Branco, F. G. (2022) The narrow mausolea at Conchada Cemetery as part of Portuguese. Heritage, 5(3), 1852-1864. <https://doi.org/10.3390/heritage5030096>
- Kabaağaç, S., & Alova, E. (1995). Kült. (Latince Türkçe Sözlük). Sosyal Yayınlar.
- Kosloski, P. (2017, August 08). The surprising symbolism of dogs in Christian art. Aleteia. <https://aleteia.org/2017/08/22/the-surprising-symbolism-of-dogs-in-christian-art/>
- Jesus Spirit (2021, November 8): Butterflies in the Bible: Meaning and symbolism. <https://jesuspirit.com/blogs/did-you-know/butterflies-in-the-bible-meaning-and-symbolism>
- Kretschmer, H. (2008). Lexikon der Symbole und Attribute in der Kunst, Reclam Verlag.
- Kuru, A. T. (2011). Pasif ve dışlayıcı laiklik: ABD, Fransa ve Türkiye, (E. Çağdaş Babaoğlu, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kutluay, H. (2017). Aziz Petrus Kimdir, Petrus haçı nedir? <https://www.makaleler.com/aziz-petrus-kimdir-petrus-haci-nedir>
- Lignoma.com Magazine. (t.y.). Christian symbols and their meanings. <https://www.lignoma.com/en/magazine/christian-symbols-and-their-meanings>
- Mack, A. (1999). Humans and other animals. Ohio State University Press.
- Ödekan, A. (1997). Vitray. Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi II. (s. 1887). YEM Yayınları.
- Parman, E. (1993). Bizans sanatında tavus kuşu ikonografisi, sanat tarihinde ikonografik araştırmalar: Güner İnal'a armağan (s. 387-388). Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Armağan Dizisi.
- Sanat Sözlüğü. (2012, Ekim 17). Beaux art anlayışı. <https://sanatsozlugum.blogspot.com/2012/10/beaux-art-anlayisi.html>
- Sanata Başla Start Art. (2012, Nisan 30). Beşaret "The Annunciation-Leonardo da Vinci. <https://sanatabasla.com/2012/04/besaret-the-annunciation-leonardo-da-vinci/>
- Sivri, M., & Akbaba, C. (2018). Dünya mitlerinde yılan. Folklor/Edebiyat, 24 (96), 53-64. <https://doi.org/10.22559/folklor.363>
- Taş, T., & Özcan, F. (2015). M.S. 4-7. yüzyıllar arasında haç motiflerinin gelişimi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 21(1), 247-275.
- The God Who Speaks. (t.y.). 10 Catholic symbols. https://www.godwhospeaks.uk/wp-content/uploads/2020/10/10-symbols_Poster.pdf
- Tuncer, R. (2001). Vitray/Stained glass. Sır Yayıncılık.

Turani, A. (2015). Dünya Sanat Tarihi. Remzi Kitabevi.

Viola, F., Barna, G. (2008). Christianity: Exploring the root of our church practices. Tyndale House.

Wilson, R. F. (t.y). 3. Baptized with the Holy Spirit and fire (Luke 3:15-18), <https://www.jesuswalk.com/luke/003-johns-baptism.htm>

Yüksel, B. (2019, Temmuz). Kadim doğa dinlerine uzanan spritüel bir yaşam tarzı: Paganizm, <https://apelasyon.com/yazi/68/kadim-doga-dinlerine-uzanan-sprituel-bir-yasam-tarzi-paganizm>

Extended Abstract

The cemeteries, apart from being places used only for the burial of the dead, have been one of the important places that keep the social memory alive in terms of the trends and traditions associated with the cult of the dead throughout the ages. The cult of the dead, which includes all kinds of details that developed in the process after receiving the news of death, can be defined as the whole of processes that determine the beliefs and rituals about death, regulate the condition of the dead, and what the survivors should do after death. The cult of the dead that determines beliefs and rituals in relation to death is diversified in terms of communal, cultural, religious, regional, and ethnic characteristics aside from personal or familial wishes. The cult of the dead is diversified with elements such as funeral rituals, customs for burying the dead, ritualistic objects left at the grave, sacrifices, libation, meals for the dead, tomb architecture, grave typology, commemoration rituals after death, and decorative elements used in graves and graveyards. While all religions place the cult of the dead within a certain rule and principle framework, they reveal differences based on belief. In this context, the Christian belief, which has a large community, constitutes a privileged area. Christianity, brought by Jesus of Nazareth, was born as a reform and a sect of Judaism. The Bible was recognized as the holy book shaped by what Jesus said and did, and the Bible was added to the end of the Old Testament book, which included Jewish Shariah and was named the New Testament. One of the major major denominations of the Christian faith is Catholicism. The Christian belief that influenced the use of decorative elements in Catholic burial structures is kneaded with multiculturalism regarding the geographies where it was born, developed, and spread. Cemeteries, seen as the *last resting place* for Christians, have also been the meeting place of a centralized unity in religious partnership. Among the most important reasons for this representation, in which the assembly centers are also together with the cemetery structures, lies the element of secrecy of the Christian faith. In this context, it enabled the formation of underground cemetery structures such as catacombs or crypts.

Cemeteries are one of the important places in terms of symbolic scope. While the decorations used in the tombs constitute a different communication channel, emotions and desires are expressed with symbols. As a way of showing respect to the deceased or as a message for the hereafter, cross, dove, lamb, butterfly, eagle, fish, peacock, rooster, dog, owl, anchor, symbols for elements (fire-water), Borromean rings, Star of David, sun, rainbow, heart, flowers, plants, ship, double key, monograms, hands, angels represent a symbolic language.

Decorative items used in graves and cemeteries reveal historical, architectural, artistic, symbolic, and social data. These concrete examples contribute to the identification of cemeteries and help the Catholic faith to be understood through a different communication channel.

Portugal is one of the important countries based on the Catholic faith. Located in the southwest of Europe, Portugal has a dense Christian population. In Portugal, chapels and mausoleums come to the fore in tomb structures attributed to people who are important for a certain group in terms of historical, religious, and social positions. However, there are different architectural styles of mausoleums and Portuguese house-style mausoleums.

In this study, eleven Catholic graveyards found in and around Porto were examined. The decorative elements of azulejo, stained glass, and grave sculptures were evaluated. First, attention has been drawn to the use of azulejo, which is prominent in Portuguese culture. Azulejo is the Portuguese name given to ceramic tile denoting a decorated and glazed ceramic on a surface. Apart from covering the outer surfaces of the buildings, the use of azulejos in cemeteries in connection with culture, which is seen to adorn all kinds of places in Portugal, is outstanding. Afterward, the focus has been on the use of glass-stained glass samples, which are common in religious buildings in Christianity, in cemeteries. Grave sculptures have also been examined within this scope, and their use and meanings have been emphasized with artistic and symbolic approaches.